

Szále László

Nem avultunk el

Hályogkovácsoknak azokat hívják, akik nem tanulták, mégis halálos biztonsággal metszik le a szemről a hályogot. Ezzel a címmel írt emlékezetes könyvet Lipp Tamás egy évfolyamnyi népművelőről, 1979-ben. Én dr. hályogkovácsoknak azokat nevezem, akik később alaposan megtanulták, hogyan lehet segíteni az embereket abban, hogy minél többet és minél messzebbre lássanak.

A hasonlat nem jelenti azt, hogy akik Szombathelyen a népművelés-könyvtár szak indulásakor ott tanítottak, ne tudták volna a mesterségüket, sőt mondhatjuk, szinte valamennyien szakterületük kiválóságai voltak. Később többen egyetemi tanárságig vitték, s volt közöttük olyan fiatal esztétika tanár, az általunk rajongásig szeretett Poszler György, aki később elérte a legmagasabb tudományos fokozatot, akadémikus lett, pedig belőlük hetven év alatti korú tudós csak kétszáz lehet az országban. (Mondhatnám, mi már akkor éreztük, hogy a mosonmagyaróvári mezőgazdasági technikumból – ahova az egyetem után vezényelték – egy nem ránk méretezett, nagy tudós-tanár érkezett hozzánk. Harminckét éves volt.)

De tanárainknak egyáltalán nem vethető a szemére, hogy nem volt diplomájuk népművelésből, amely szakon tanítottak. Mert hogy ilyen szak korábban nem létezett. A később megkerülhetetlen interdiszciplináris megközelítés ott, akkor „születési rendellenességből” következően szükségszerűség volt, hiszen a népművelés szak nem állhatott össze másból, mint pedagógiából, andragógiából, filozófiából, esztétikából, lélektanból, néprajzból, művelődéstörténetből, kultúrpolitikából, retorikából, ismeretterjesztésből... és tovább a gépíráson át a mozigépészetig. Népművelés *szak* volt, népművelés nevű *tárgy* nem. A könyvtár szaknak könnyebb volt a dolga: könyvtártudomány létezett, benne könyvismeret, könyv- és írástörténet, Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO), minden. Ezt könnyebben lehetett tanítani, ilyen képzés már régóta folyt az egyetemen, akik tanították, előtte tanulták. De a népművelést előtte nem tanulta senki.

Nem akarom a „hályogkovács” hasonlatot tovább fokozni, de a népművelő szakma sorsa is nagyjából az lett, mint a hályogkovácsé, amikor megjelent a lézertechnika: a mestersege, bármilyen jól megtanulta is, fölöslegessé vált. A népművelés születése, tündöklése és bukása alig fél évszázad alatt lezajlott. Bár a tündöklés se volt igazi tündöklés, egy 1980-as évekbeli fölmérés szerint az értelmiségi szakmák rangsorában az utolsó helyen állt, ha egyáltalán említették. Sőt, a mi nagy évszámunk, 1962, a népművelés-könyvtár szak indulása nincs benne *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiájában*, amelyben Mészáros István 996-tól 1996-ig dolgozza fel a magyar iskolatörténet fontosabb eseményeit. (Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996) És a bukás sem teljes bukás, hiszen a szakma képviselői tucatnyi más néven és módosult szerepkörben – a közösségfejlesztőtől a kul-

turális menedzserig – mindig újrászületnek. Ha pedig „eldobják” őket, akkor is – majdnem – mindig talpra esnek.

A történet nagy paradoxona az, hogy a szívünknek oly kedves név és a hozzá tartozó mesterség egy szakmai tévedésnek és egy diktatúra voluntarista kultúrpolitikájának a terméke. Népművelőre a múlt század ötvenes éveinek elején azért lett hirtelen oly nagy szükség, mert a településeken, idegen testként, megjelent egy addig sosem volt intézménytípus: a kultúrotthon, kultúrház, aztán művelődési otthon, művelődési ház, végül központ. A cél az volt, hogy a műveletlen, tájékozatlan, de főleg ideológiailag éretlen népet művelje, fölvilágosítsa, mert a „szocializmus építése teljeséggel lehetetlen a szocialista világnézet győzelemre jutása nélkül” – mint Révai József mondotta 1951-ben, a népművelési munkások harmadik országos értekezletén.

A népművelés tehát abból a többszörös fatális tévedésből származik, amely szerint a szocializmus felépítéséhez a nép egységes szocialista világnézete kell, ami elérhető a „dolgozók kultúréletének” megszervezésével és rendszeressé tételével, sőt a „kultúra” közvetlenül is hathat a gazdasági fejlődésre, a csaszтусka például erősíti a munkakedvet, és örökre elveszi a kedvét a lógósoknak a lógástól, az üzemi szarkáknak a köztulajdon megkárosításától. Ebből a tételből semmi sem igaz. Kezdve ott, hogy a szocializmus nem építhető fel, mert nem létezik – legalábbis az akkor elképzelt formában nem. Egy népnek sosem lehet egységes világnézete, nem is szabad ilyesmit megpróbálni erőltetni. Végül a dolgozók kultúrélete fölülről nem szervezhető, s ha mégis megszervezik, a nép számára idegen lesz.

Szerencsére a nagy központi akarat, amely néhány év alatt közel kétezer új típusú intézményt teremtett, sosem tudott a maga steril „tisztaságában” megvalósulni. Először is nem mindenhol épült új kultúrház, sok helyen régi épületeket alakítottak, vagy neveztek át, olvasóköroket, kaszinókat, kocsmákat, a helyi egyletek, polgári körök székházait, munkásotthonokat stb. Ami az emberek számára azt jelentette, hogy az önszervező, helyi kulturális élet régi színterein folyik tovább ugyanaz – csak egy kicsit másképp, más néven, más tartalommal. Olvasni, táncolni, énekelni ugyanúgy kell a szocializmusban is, mint a kapitalizmusban, legfeljebb a polgári méletyt, a magyar nótát, népszínművet, a kispolgári giccset kellett száműzni, s helyettük szocialista eszmeiségű műveket kell elővenni. Ilyenek azonban nemigen voltak. Ismertem tanítónőt, aki nevetve mesélte, hogy a grófkis-asszonyos mesejátékot átírta traktoros lányosra, a papot párttitkára stb. Kiderült, hogy a mese így is, úgy is mese, nem vette észre senki a turpisságot. Nem csak az épületek, a művek voltak ugyanazok, hanem sokszor a „kultúrosok” is. Nem egy kántortanítóból lett kórusvezető, leventeoktatóból úttörővezető, mozigépészből, színjátszásban jeleskedő szabómesterből kultúrház-igazgató. Hiába zúzták szét tehát a helyi sport- és kulturális egyleteket, önképző- és olvasóköroket, valamennyi kontinuitás megmaradt, ha másképp nem, a személyekben, az emlékekben. Az agyonideologizált, előrecsócsált, egynemű – tehát torz – központi kultúra a hozzá nem értő helyi közegen keresztül ugyancsak tökéletlenül, torzíva – a torz torzítása legtöbbször javítást jelentett – jutott el az emberekhez. Ami magyarul azt jelentette, hogy életidegen lózungokba csak belecsempészték a saját életüket, örömeiket, kíváncsiságukat. (Hasonló történt a „kolhozmozgalommal” is, a magyar termelőszövetkezetek egyre jobban kezdtek hasonlítani a magyar gazdákra, s ahol megvoltak az adottságok és lehetőségek, ott a mezőgazdaság sikerághat lett.)

Innen nézve a helyi kulturális élet ösztönös korrigálása pozitívum, de akkor és a minisztériumból nézve nem volt az. Bíró Vera, a terület nagyhatalmú minisztériumi fősztályve-

zetője már 1951-ben fölvetette a népművelő-képzés szükségességét. Kovalcsik József a szakma talán legjobb összefoglaló művében, *A kultúra csarnokaiban* idézi őt: „...ki fogjuk egészíteni a két hónapos mozigépész iskolát a mi négyhetes kultúrotthonigazgató-képző iskolánk anyagával.” Íme a gyorstalpaló gyorstalpalója, amelyből látszik, hogy legalább kétszer bonyolultabb a mozigép, mint az emberi lélek és a helyi közösségek. Előbbi kezelésének megtanulásához két hónap kellett, az utóbbiakéhoz elég volt egy is.

Hamar kiderült, hogy nem elég. Ekkor vetődött föl a felsőfokú népművelő- és könyvtáros-képzés igénye, s bő tíz év múlva meg is indult Szombathelyen. Ki merem jelenteni a magam és az évfolyamom nevében, hogy mi erről az összefüggésről semmit sem tudunk. Annyit csupán, hogy ez szép munka, s ehhez is érteni kell. Amiből, ha jól csináljuk, egykor szakma is lehet. A képlet: társadalmilag adekvát feladat értő elvégzése = szakma. Mi tehát nem szakmát tanultunk, az föltételezné a szakma létét és annak mestereit, akik átadják nekünk a hozzá szükséges ismereteket és tapasztalatokat. Ilyen komplex módon a szakma nem létezett, de létezett rengeteg tudás: művészeti csoportok működtetéséről, közösségek animálásáról, rendezvények szervezéséről, a felnőttképzésről, az ismeretterjesztés módszertanáról stb.

Amikor tehát mi népművelő-könyvtáros diplomát kaptunk – az országban először, hiszen az öt éves egyetemi képzés előbb kezdődött ugyan, de később ért véget –, teljes öntudattal gondolhattuk, hogy a népművelői képzettségünk – legalábbis formailag – magasabb, mint a saját tanárainké. Mit tanultam itt a főiskolán? Nehezen tudnám meghatározni. A tárgyakra sem emlékszem pontosan, nemhogy a tartalmukra. S lehet, hogy tudománytalan, amit mondok, de mintha volna a lexikálison túl érzelmi emlékezet is, minőség-emlékezet is. Ki ne járt volna még úgy, hogy azt kellett mondania, olvastam tőled valami nagyon jót, de nem emlékszem, miről szólt. Az érzelmi és erkölcsi emlékezet is ilyen: van, hat, működik az emberben, legalábbis szeretné. Már nem tudom, mit tanított nekem az órán Kiss Gyula, de a műemlékekre emlékszem, a szókimondására, az általa sugallt hivatástudatra emlékszem, a sok-sok tőle tudott népdalra emlékszem, ha társaimmal találkoztunk, énekeljük, s boldogsággal átéljük őket. Nem tudom konkrétan, mit mondott az irodalomról, a versmondásról Benke Éva, de azt tudom, mi a hiteles megszólalás, mi az őszinteség hullámhossza, amely hat – lélektől lélekig.

Az efféle érzelmi emlékezet persze kevés ahhoz, hogy ez a szakma szakma legyen. Ahhoz több kell, sokkal több. De ha szakma, milyen szakma?

Szerintem a felülről odatett, a központi akaratot végrehajtó „kultúrkomisszár” karikatúra sosem volt érvényes ránk. Lehet, hogy a képzést ezzel a céllal hozták létre, de már 1962-ben éreztük – éppen a gyakorlatból jövő tanáraink és a valósággal való azonnali találkozásunk jóvoltából –, hogy az aufklérista fölfogás nem tartható. Ha a kulturális élet szervezői, fejlesztői akarunk lenni – és akarunk, mert az jó dolog –, akkor vissza kell mennünk az Eötvös József-i elvekhez, vagyis ahhoz, hogy a kultúra nem a „központ” ügye, hanem a népé, s csak a közművelődésnek van létjogosultsága, a nép fölülről vezényelt „művelés”-ének nincs. Nem tudom pontosan, hogy ez mikor érlelődött meg bennünk, de azt hiszem, nagyon az elején. Ezt sugalmazta az élet, s mi közelebb voltunk az élethez, mint a központi párthatározatokhoz. Lipp Tamás könyve, a *Hályogkovácsok*, erről szólt 1979-ben, ami azt jelenti, hogy tíz évnyi gyakorlati munka után az az évfolyam – dokumentálhatóan – pontosan érzékelte, mi a dolga. Bírálta a képzést annak aufklérista szemlélete miatt, de a bírálatához szükséges tudást nagyrészt ebből a képzésből kapta. Luther

1 tudomány és társadalom

Márton nem tudta volna a reformációt elindítani, ha nem lett volna képzett katolikus pap. Mondhatnám nagy bölcsen: a dolgok összefüggnek.

Miért nem lett mégsem igazi szakma a népművelésből (a könyvtárosból lett, sőt eleve az volt)? Egyrészt ilyen rövid időt talán egyik szakma sem kapott. Másrészt előzmény nélküli volt. Harmadrészt: hamis premisszára épült. Negyedrészt – ezekből következően is – sosem fogadta el igazán a társadalom. A népművelők nagyon sok helyen megmaradtak „lóti-futi” rendezvényszervezőknek, társadalmi presztízsük kicsi volt, a pedagógusokénál is kisebb, ami nem lenne baj, ha a társadalom szerintem legfontosabb értelmiségi csoportjának, a pedagógusénak társadalmi elismertsége – és fizetése – nagyobb lenne. De nem nagyobb, s ez a rendszerváltás utáni kormányok talán legnagyobb bűne.

Voltak fontos törekvések elméleti megalapozására és gyakorlati megújítására is, köztük nagyon sok a szombathelyi indíttatású. A „nyitott ház” apostolatától, Beke Páltól, Lipp Mártaig, Földiák Andrásig, Pordány Saroltaig, Balipap Ferencig, vagy a nem „szombathelyi” Vitányi Ivántól Harangi Lászlóig, Novák Józseftől Kovalcsik Józsefig, Hidy Péterig, Koncz Gáborig, Varga Tamásig, Vercseg Ilonáig, Benkő Éváig, Horváth Attiláig és még sorolhatnám a „szakma-csináló” neveket. Egy szakma született általuk, de mire megszülethetett volna, elenyészett. Az első huszonöt évben offenzívában küzdöttünk a művelődési ház és a népművelő elismertetéséért, a következő két évtizedben pedig defenzív, utóvédharcot vívtunk érte – bár itt már a többes szám első személy nem érvényes: én nem vívtam, csak drukoltam érte.

A kérdés az: avítt, hamis törekvés hívei voltunk, vagy amiért lelkesedtünk, jó dolog volt? Minthogy nem tudományos könyvet írunk, nem kell bizonyítanunk érzelmeinket. Mi nagyon jónak gondoltuk azt, hogy a mi megszerzett tudásunkkal képesek lehetünk egy helyi közösség kulturális gyarapodásához hozzájárulni. Romantikus attitűd volt, az biztos. Az is, hogy mindent akartunk tudni, tehát nagyon keveset tudtunk. Hályogkovácsok voltunk, akik lelkesen hadonásztak a bugylibicskával, de szerintem kárt nem okoztak.

Sőt. Érdemes volna megvizsgálni a népművelők szerepét a rendszerváltásban. Most úgy fest, mintha az bizony csak a demokratikus ellenzék, a történészek, jogászok és a pártcsírák, mozgalmak privilégiuma volna. Nem. A művelődési házak, klubok, szabad szellemű közösségeiben, TIT-rendezvényeken, könyvtárak író-olvasó találkozóin is ott érlelődött a demokrácia igénye, a diktatúra elutasítása. Népművelők sokasága dacolt a merev kultúrpolitika tiltó-tűró szabályaival. Ahogy 1956 előtt pl. a Petőfi Körben izzó vitákban készülődött a „népakarat”, ugyanez történt a rendszerváltás előtt kis „Petőfi körök” százaiiban a művelődési intézményekben, közösségi házakban, szerkesztőségekben. Zsámboki Árpád például a szombathelyi MMIK igazgatója a nyolcvanas évek elején „merete” vendégül látni az 1956 szellemét őrző Párizsi Magyar Műhelyt, amely az ugyancsak renitens folyóirat, a Pete György vezette *Életünk* jóvoltából járt Magyarországon. A példák számatlanul sorolhatók. Ez a periférikus lét bája – sok hátránya mellett. Nem vagyunk fontosak, tehát többet megengedhetünk magunknak.

Megismétlem: rossz volt a kiindulás és rövid volt az idő. A kutatások szerint a művelődési otthonok többnyire idegen testek maradtak, azokat a lakosságnak csupán öt százaléka tekintette sajátjának, 95 százalék nem. Ezt fölfoghatjuk totális kudarcnak, de csak a kocsmához, a turizmushoz és a kötelező iskolai oktatáshoz képest. Nincsenek többen a templomokban, a sportklubokban, a könyvtárakban, a színházakban, az operában, sőt a mozikban, egyes tévécsatornákon sem. Nem az öt százalék kevés – persze kevés –,

hanem az elvárás volt túlzott. Különösen, hogy olyan fájdalmasan keveset adtunk érte. Hiányos és felületes volt a tudásunk, nem voltak *otthonosak* a művelődési otthonaink – szegényesek voltak vagy hodályosak –, s csak nehezen találtuk meg azt a szerepkört, ami korszerű, ma is fontos intézménnyé tehetné őket: klubbal, kaszinóval, internettel, felnőttképzéssel, önképzésre alkalmas közösségekkel és öntevékeny művészeti és szórakozási lehetőségekkel. De mire megtaláltuk, ezek az igények jobbára elenyésztek(?), vagy találtak maguknak más megvalósulási helyszínt. A művelődési házak, mielőtt szerves részeivé válhattak volna a településüknek, elvesztették politikai és pénzügyi támogatottságukat egyaránt. Jó részük megszűnt, a többi vagy előre, vagy visszafelé menekült, a kocsmá, a diszkó, a kilós ruhavásár, az esztrádműsorok s az e-pontok felé. Amikor megkérdeztem Ráday Mihályt, az egész országban ismert és az egész országot ismerő városvédőt, hogy miként vélekedik a helyi kulturális élet központjairól, azt felelte, ez nem ideológia-, hanem személyiségfüggő. S hozzátette: amíg vannak Lovrencsics Lajosok Nagykanizsán, Márkus Jánosok Cegléden – és szerencsére, még sorolhatnánk a neveket – addig él a városi műemlékvédelem, ha már nincsenek, s nem áll a helyükbe senki, akkor ott a városvédő egyesületeknek is vége. Ez azt bizonyítja, hogy a népművelő – mindegy hogyan került oda és mi a neve –, ha személyiség, hasznos tagja lehet a közösségének. A személyiség fölülírhatja a kultúrpolitikát. De nem írja fölül a hierarchiát. A hetvenes évek közepén, többek közt azért indult meg a népművelő- és könyvtárosképzés tanár szakkal való párosítása, hogy a népművelőnek (könyvtárosnak) legyen egy hagyományosan elfogadott szakmája, lehessen mondani rá, hogy pedagógus is, ha van pedagógus-lakás, megkaphassa, s fölkapaszkodhasson az utolsó helyről az utolsó előtíre. A tanító, a gimnáziumi tanár valaha a maga közegében rangos foglalkozás volt, mire a népművelő hozzájuk fölzárkózhatott volna, addigra azok is elvesztették presztízsüket. A népművelés azért nem válhatott sohasem rangos szakmává, mert mire azzá válhatott volna, a művelődés, a kultúra maga elvesztette rangját, társadalmi presztízsét. A „szocializmus” azt sugallta, hogy az általa közvetített tudás gazdaggá és boldoggá tesz, a kapitalizmus pedig azt sugallja, hogy az anyagi javak tesznek boldoggá, mindegy, hogyan éred el, de a kultúra biztosan fölösleges luxus hozzá.

Az állam pedig, amely már nem szocialista, de még nem is kapitalista, kivonult a kultúrából, részint mert – helyesen – azt gondolta, hogy neki nem kell beavatkoznia az emberek és a közösségek mindennapi életébe, részint azért, mert az pénzbe kerül. Az állam létrehozott tehát egy, illetve – a népkönyvtárakkal együtt – két intézményhálózatot, aztán magára hagyta őket.

A közművelődés nem avult el, ahogy nem avult el Széchenyi István, Eötvös József és Muharay Elemér sem, Kiss Gyula sem. És nem avultunk el mi sem, akik azt tanultuk, hogy a felnőtt emberek továbbtanulása, közösségi élete, aktív, öntevékeny viszonya a művészetekhez, a szőlőmetszéshez és a számítógép-ismerethez jó dolog. Lehet, hogy szégyellni kéne magunkat, mert talán rosszul akartunk jót. De jót akartunk. Szégyellje magát az, aki rosszat akar, vagy nem akar semmit.

(Részlet Szále László: Iskola a láthatáron című könyvéből, amely a 2009-ben ötven éves Szombathelyi Tanítóképző Intézet, illetve Tanárképző Főiskola első negyedszázadáról szól. Kiadja a Dr. Kiss Gyula Kulturális Egyesület, megrendelhető az Egyesület címén: 9700 Szombathely, Ady tér 5.)